

יונה הנביא

עמיחי רובין

לעילוי נשמת סבי ירחמיאל בן דוד ז"ל

- א. מי היה יונה? ב. בריחת יונה מלפני ה' ג. האוניה ואמונת נוסעיה ד. יונה והדג ה. "קום לד" בפעם השניה ו. תשובת אנשי נינוה ז. גישתו של יונה לתשובת נינוה ח. קריאת ספר יונה ביום כיפור ט. סיכום

א. מי היה יונה?¹

"וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה בֶן אֲמֵתַי לְאֹמֶר" (יונה א', א')

השאלה המתבקשת מיד היא מי היה יונה? בתחילת הספר מוזכר רק שמו ושם אביו. לא נאמר מהיכן הוא? מהו עיסוקו? מה גילו? וכיו'. בדרך כלל בתנ"ך מסופר לנו על כל נביא מעט מקורות חייו. בשתי מקומות יונה מוזכר בתנ"ך:

1. "וַיֵּלֶךְ יוֹנָה בֶן אֲמֵתַי לְאֹמֶר לְאֵלֵי הַנְּבִיאִים, וַיֹּאמֶר לוֹ חָגֵר מִתְנַיֵּן

וְקָח פֶּתַח הַשָּׁמֶן הַזֶּה בְּיָדוֹ וְלָךְ רְמֵת גִּלְעָד" (מלכים ב' ט', א').

אלישע קורא לאחד מבני הנביאים, ואומר לו לך תמשח את יהוא שיתחיל למלוך במקום אחאב. רש"י כותב במקום שאותו בן נביא היה יונה בן אמיתי (רש"י מלכים ב' ט', א'), אבל גם כאן לא מסופר לנו שום מידע נוסף על יונה.

2. "הוא השיב את גבול ישׂראֵל... אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד עֲבָדוֹ יוֹנָה בֶן אֲמֵתַי

הַנְּבִיאִי אֲשֶׁר מָגַת הַחֲפָר" (שם י"ד, כ"ה).

¹ לפני תחילת קריאת המאמר יש לקרוא את ספר יונה, הקריאה נותנת ראייה כללית על סיפור

ספר יונה.

כאן מסופר על נבואה של יונה על מלחמה שבה ישראל ילחמו בגויים והם יכבשו משטחי הגויים וירחיבו את גבולה של א"י. הפרט שנוסף לנו בסיפור זה, שיונה היה מגת חפר.

מדוע התנ"ך מקמץ בפרטים על הנביאים? התשובה לכך היא מפני שיש כלל בתנ"ך שפרטים שלא יכולים ללמד אותנו משהו מיוחד לדורות לא נכתבו בו. לדוגמא, בסיפור עקידת יצחק התורה כתבה: "וַיִּשְׁפֹּם אֲבָרְהָם בְּבֶקֶר" (בראשית כ"ב, ג') על מנת ללמד אותנו מידת הזריזות לעשות את רצון ה'. לכן ספר יונה שעיקרו בא ללמד אותנו את נושא החזרה בתשובה, כל הפרטים על יונה הם טפלים לעיקר הרעיון בספר. זהו שנוזכר במסכת מגילה (י"ד ע"א) שרק נבואה הצריכה לדורות – נכתבה, ושאינה צריכה – לא נכתבה.

מה שעד כה אנו יודעים מפורשות על יונה הוא, שלאביו קראו אמיתי ומקום מגוריו היה גת חפר. מלימוד מעמיק יותר ניתן ללמוד שיונה היה משבט זבולון. בספר יהושע כתובים כל נחלות השבטים על-פי הגורלות: "וַיַּעַל הַגּוֹזָל הַשְּׁלִישִׁי לְבְנֵי זְבוּלֹן" (יהושע י"ט, י') ולאחר מכן מצוין השטח המדויק של שבט זבולון בגורל ובין השאר מוזכרת "גַּתְהַ חֲפָר" (שם, י"ג) ואנו כבר יודעים שמקום מגוריו של יונה היה גת חפר (ילקוט שמעוני יונה, רמז תק"נ). המדרש אומר שיונה הוא בנה של האשה הצרפתית האלמנה, שהחיה אליהו הנביא². אם כן אנו יודעים: (1) שם אביו (2) מי היתה אמו (3) מקום מגוריו (4) שיוכו לשבט זבולון. אך כאמור לעיל, אצלנו לא נזכרו פרטים אלה ועוד נעסוק בכך בהמשך.

ב. בריחת יונה מלפני ה'

"וַיִּקַּם יוֹנָה לְבָרֵךְ תְּרַשִּׁישָׁה מִלְפָּנֵי ה' " (יונה א', ג').

מדוע לא רצה ללכת אל נינוה? יונה ידע שעתידיים ישראל לגלות על ידי אשור, אשר בירתה היתה נינוה. "אמר: העכו"ם קרובי תשובה הם. אם אומר להם ויעשו תשובה, נמצאתי מחייב את ישראל שאין שומעים לדברי הנביאים" (רש"י, יונה א', ג'). יונה התקשה עם כוונת הקב"ה להכשיר את אנשי אשור, אשר עתידיים להעניש את ישראל. לכן יונה רוצה לברוח, הוא רוצה להימנע מלבצע משימה שקשה לו איתה. כל כך קשה לו עם העובדה שהקב"ה יקבל את

². פרקי דרבי אליעזר ל"ג, בפירושו על מלכים א', י"ז.

תשובתם של אנשי נינוה, מפני שתשובתם לא תהיה אמיתית אלא מתוך פחד, ולא מתוך הכרה אמיתית של אלוקי ישראל. יונה איש האמת מנסה להמנע ממעשה שלא אמיתי בעיניו.

מה היא המשמעות של בריחה מהי? כיצד עושים זאת?

יונה מנסה לעשות כאן מהלך גדול למען הכלל. הוא מתאמץ לפעול בדרך לא דרך, ובלבד שלא לפגוע בעם ישראל. יונה מנסה לפעול על פי שיטתו של משה³. לאחר חטא העגל רצה הקב"ה להשמיד את עם ישראל. משה אומר לקב"ה אם אתה משמידם השמד גם אותי, "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אֵין מַחְנֵי נָא מִסַּפְרֶךָ אֲשֶׁר קָתַבְתָּ" (שמות ל"ב, ל"ב). יונה מגיע בלי שום יחוס, ורצונו להיות סגורם של עם ישראל. הוא מוכן למסור את נפשו למענם ולמען הצדק שצריך לעשות ה' עם אנשי נינוה. (לדעתו יש להעניש את אנשי נינוה, על מנת שלא יוכלו בעתיד לפגוע בעם ישראל, וכי תשובתם אינה תשובה אמיתית משום שהיא תשובה מיראה).

"וַיֵּרֶד יוֹנָה וַיִּמְצָא אֹנִיָּה בָּאָה תַרְשִׁישׁ וַיֵּתֶן שְׂכָרָה וַיֵּרֶד בָּהּ לְבוֹא עִמָּהֶם תַרְשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה'". (יונה א', ג')

יונה רוצה לברוח לתרשיש. הוא יורד ליפו ומחפש אונייה, והנה מגיעה אונייה שמפליגה בדיוק להיכן שהוא צריך. זהו סימן ראשון לניסיון מאת ה', האם הוא יעלה עליה או יתחרט וימלא את השליחות שהוטלה עליו? יונה מחליט לעלות על האוניה ולברוח מלפני ה', הוא רואה בזה סימן לצדקת דרכו. מבחינתו צריך לעשות הכל בכדי שהנבואה לא תגיע לנינוה.

ה"מצודת דוד" (שם) מסביר את הביטוי "מִלִּפְנֵי ה'". יונה בורח מא"י כי הוא יודע שנבואה לא שורה אלא בא"י, בלבד ואם יצא מן הארץ הקב"ה לא יתנבא אליו. אם נצרף את דברינו בפתיחת הפרק, שיונה דואג לעם ישראל ומתקשה לקבל את תשובת אשור, לכן הוא מנסה שלא להיות "מִלִּפְנֵי ה'". אך זה לא

³ ע"פ האברבנאל, יונה א', ג'.

מועיל, מפני שנבואה שמתחילה בא"י יכולה לשרות על הנביא בכל מקום שיהיה, גם בחוץ לארץ.⁴

ג. האוניה ואמנות נוסעיה

"וְהָיָה הַטִּיל רוּחַ גְּדוּלָה אֶל הַיָּם וַיְהִי סַעַר גְּדוֹל בַּיָּם וְהָאֲנִיָּה חֲשָׁבָה לְהִשָּׁבֵר". (יונה א', ד')

האוניה מפליגה בים, לפתע סערה גדולה והאוניה מטלטלת מצד לצד. מלחי האוניה אינם יודעים מה לעשות. המדרש מדגיש שהאניה חשבה להשבר, לעומת כל האניות האחרות שבים, וזאת להודיע כחו וגבורתו של הקב"ה שהוא מושל בשמים ובארץ ובים ואין כל בריה יכולה להסתיר מפניו.⁵ התגובה הראשונית היא: "וַיִּזְעַקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהֵיו וַיִּטְלוּ אֶת הַפְּלִים אֲשֶׁר בָּאֲנִיָּה אֶל הַיָּם" (שם, ה'). הם חושבים שאולי אלוהיהם יעזור להם לצאת מהסערה ואולי משקל האוניה הגדול גורם לטלטלה הגדולה בים. אצל אומות העולם המושג "אל" נתפס כמי שהוא בעל כוח שיכול לעזור בשעת צרה. בשונה מהיהדות, אצל הגויים האדם הוא במרכז וכאשר אתה צריך משהו עליך לפנות אליו בבקשות, יחס של נתינה וקבלה. ביהדות, האלוקים הוא במרכז ואנחנו עובדים אותו ובשבילו. מלחי האוניה רואים שאין שינוי בסערה וממשיכים לתהות, מה לעשות?

בכל זמן הסערה הכתוב אומר: "וַיִּוָּנֶה יָכַד אֶל יָרְפְּתִי הַסְּפִינָה וַיִּשָּׁבֵב וַיִּכְרְדִם" (שם). ההגיון אומר שאדם שטרוד במשהו כל כך רציני כמו לברוח מלפני ה' אינו מסוגל ללכת לישון. שאלה זו שואל אותו רב החובל: "מַה לָּךְ יָכַד יָרְפְּתִי?" (שם, ו'). אבל יונה מנסה לברוח כל הזמן מהמציאות, הוא חושב שאם הוא ישן הוא לא יכול לקבל נבואה, לפחות לפרק זמן. לאחר שאף אלוה מאלוהי המלחים לא עזר והסערה נמשכת, המלחים מנסים את אלוקיו של יונה. רב החובל אומר לו "קוּם קְרָא אֶל אֱלֹהֶיךָ" (שם). חשוב לציין, שעדיין אין להם מושג מיהו אלוקיו, אבל הם רוצים שינסה להתפלל. תוך כדי זה הם מחליטים להפיל גורלות ולראות בגלל מי כל הסערה. יונה עולה בגורל והם מבררים ושואלים אותו: "הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאֲשֶׁר לָמִי הִרְעָה הַזֵּאת לָנוּ מַה מְלַאכְתְּךָ וּמֵאַיִן תָּבוֹא מָה אֲרַצְךָ וְאִי מְזֵה עִם

⁴ הנבחר באמנות ודעות, רס"ג, מאמר שלישי, עמ' קכ"ט, הערה 14.

אָתָּה" (שם, ח'). התשובה שיונה נותן להם לא קשורה כלל לשאלה ששאלו אותו, הוא אומר להם מי הוא אלוקיו ושמלפני ה' הוא בורח. יונה רוצה לעשות להם שיעור קצר באמונה. הוא אומר להם: אני מאמין באלוקים הנכון, היחיד שיכול באמת להושיע אתכם מהצרה שאתם נמצאים בה, וככל שתתפללו לאלוהים אחרים לא יועיל לכם כלל. כיון שאמר להם שמלפני ה' הוא בורח הם מבינים שהוא לא התפלל לה'. הם שואלים אותו מה עליהם לעשות כדי שהסערה תשקוט מעליהם? יונה אומר להם שיזרקו אותו לים. הם זורקים אותו ורק אז שקטה הסערה. השיעור של יונה באמונה הצליח. נאמר "וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יְרָאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לֵה' וַיִּזְרוּ נְדָרִים" (שם, ט"ז). כאן יש שינוי בתפיסתם של אנשי האוניה ולפתע החלו להאמין בקב"ה. היראה של פחד מה' הופכת ליראת הרוממות מה'. כאן הם כבר נקראים "אנשים" ולא "מלחים" כי הם עלו בדרגה, הם מאמינים בה' ואין סיבה לקרוא להם בשם המקצוע שלהם אלא אנשים, שבדרך כלל בתנ"ך משמעותו לשון חשיבות (כמו: "כִּלְמֵם אֲנָשִׁים רָאִשִׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה" (במדבר י"ג, ג')). זאת תשובה אמיתית שיונה ראה אצל אנשי האוניה, לעומת חששו מתשובתם המדומה של אנשי נינוה.

ד. יונה והדג

"וַיִּמַן ה' דָּג גְּדוֹל לְבַלֵּעַ אֶת יוֹנָה וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלוֹת". (יונה ב', א')

המדרש (בראשית רבה, פרשה ה', פסקה ה') כותב שהקב"ה, בבריאתו את העולם, הגדיר לכל בריאה יעוד בעולם. מראש, יעוד הדג בעולם היה להקיא את יונה. הדבר נלמד מהפסוק "וַיֵּאמֶר ה' לְדָג נִקְא אֶת יוֹנָה אֶל הַיַּבֵּשָׁה" (יונה ב', י"א). הכתוב מדגיש את הנושא של זמן השעות של יונה בתוך הדג: שלושה ימים ושלושה לילות. פרט זה בא ללמדנו על התהליך שיונה עובר. לכן הכתוב מדגיש גם את הלילות כמו "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר" (בראשית א', ה'), ללמדך כי יום ראשון לא השלים עד בקר יום שני⁵. רק לאחר פרק זמן זה יונה מתחיל להתפלל לה'.

⁵ ע"פ אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד רי"ז, ד"ה "ויהי דבר ה'".

⁶ ע"פ אבן עזרא, שמות ט"ז, כ"ה.

יונה מתחיל את מסעו בתוך דג גדול. נוח לו בפנים, שפע מקום, ומבחינתו יש לו תנאים מספיק טובים לחיות בתוך דג. ליונה אמונה מלאה בצדקת דרכו. התפילה של יונה מגיעה רק לאחר שהקב"ה מעביר אותו ממעי הדג למעי דגה כמו שמפרש רש"י:

" דָּג גָּדוֹל - זכר היה, והיה עומד בריוח ולא נתן לב להתפלל. רמז הקב"ה לדג והקיא לתוך פיה של נקבה שהיתה מלאה עוברים, והיה שם בדוחק ויתפלל שם שנאמר ממעי הדגה: 'וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהֵי מִמְעֵי הַדָּגָה' ". (רש"י, יונה ב', א')

פתאום, כשליונה התנאים הופכים לפחות טובים אז הוא נזכר להתפלל לה'. עד עכשיו היו לו תנאים מספיק טובים, עכשיו במעי הדגה צפוף לו, אין לו מקום, הוא מבין שהוא לא יוכל לחיות שם לאורך זמן.

מכאן ניתן לחלק את תפילת יונה בפרק ג' לשלושה חלקים עיקרים:

1. פסוקים ג'ו' - יונה אומר שניסה לברוח מאת ה' אך לא הצליח.

2. פסוקים ו'ח' - יונה מתאר מה עבר עליו.

3. פסוקים ט'י' - יונה מבין את גדולתו של הקב"ה.

כאן מתגלה הפסוק הידוע של האומר ש"אין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה וְאִין עֲצָה לְנֶגֶד ה' " (משלי כ"א, ל). יונה מנסה לברוח מלפני ה' אך הוא כושל. הקב"ה שם לו "מכשולים" בדרך, המביאים אותו חזרה לקיום מלא של צו ה'. יונה והמלחים עוברים תהליך חזרה בתשובה. ההבדל הוא שיונה הכיר את האלוקים כבר קודם, עכשיו הוא מבין שאי אפשר להתערב בנבואה, בעוד שהמלחים בפעם הראשונה מגלים את האלוקים וחוזרים בתשובה.

ה. "קום לדך בפעם השניה

"קום לך אל נינה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר

אנכי דבר אליך". (יונה ג', ב')

המלבי"ם (ג', א') מדייק שהציווי של "קרא אליה", הנזכר בפרק הראשון, היה כקריאה סתמית של הקב"ה ליונה. לעומת זאת הציווי בפרק ג' הינו ציווי

מפורש. ליונה אין לאן לברוח. יש דעה שלא מצאתיה אצל המפרשים מלבד הרס"ג. הוא טוען שאומנם לא כתוב במפורש שיונה ביצע את השליחות הראשונה, אך נראה שכן. לדעתו כפי שאצל משה נאמר פעמים רבות "וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות י"ד, אי-ב') ולא כתוב לאחר מכן אם הוא דיבר או לא, אבל מסתבר שהוא אכן דיבר. לדעתו הבריחה המדוברת היא מהשליחות השניה. עד כאן זו אזהרה ולא היה אכפת ליונה לבצעה. בשליחות השניה הוא חושש שזה איום, ואז יתכן שבגללו יחזרו אנשי נינוה בתשובה⁷. בכל מקרה, לדעת כולם יונה מבין אחרי כל מה שעבר עליו, שאין ברירה והוא הולך לנינוה. הדרך לנינוה היא מהלך שלושת ימים. הקב"ה "עושה לוי" קפיצת דרך והוא מגיע לנינוה ביום אחד. יונה קורא לנינוה "עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּנְיָנָה נְהַפְכֶת" (יונה ג', ד'). אנשי נינוה מבינים שעליהם להתחיל לחזור בתשובה "וַיֵּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאַלְקִים" (שם, ה').

"...וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ מִדְרָכּוֹ הִרְעָה וּמִן הַחֶמֶס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם". (שם, ח')

בתחילת פרשת נח נאמר "וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס" (בראשית ו', י"א). בהמשך ה' אומר לנח "כִּי לָיְמִים עוֹד שְׁבַעָה אֶנְכִּי מִמְטִיר עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וָאַרְבָּעִים לַיְלָה". גם אצלנו חוזר הביטוי חמס, וגם כאן מוקצים ארבעים יום להפיכת המקום. "חמס" אלה עבירות של בין-אדם לחברו, הקב"ה אינו אוהב חברה שנגועה בבעיות אלה, ולכן הוא מעדיף להשמיד חברה שכזאת. הביטוי נהפכת מופיע גם בחטא סדום ועמורה, שגם שם עיקר החטא היה בין אדם לחברו - כגון הרצון לפגוע בכל אורח המגיע אליהם. הנביא נחום פותח את דבריו בתיאור מאוד קשה על העיר נינוה. "מִשָּׂא נִינְוָה... אֵל קְנוֹא וְנִקְס ה', נִקְס ה' וּבַעַל חֶמָה, נִקְס ה' לְצַרְיוֹ וְנוֹטֵר הוּא לְאִיְבָיו" (נחום א', אי-ב'). "הוֹי עִיר דָּמִים כְּלָה כְּחַשׁ פָּרַק מְלָאָה לֹא יָמִישׁ טָרְף" (שם ג', א'). "מֵרֵב זְנוּנֵי זוֹנָה טוֹבֵת חֵן בַּעֲלֵת כְּשָׁפִים, הַמְכַרְת גוֹיִם בְּזוּנוּנֶיהָ וּמְשַׁפְּחוֹת בְּכַשְׁפֵּיהָ" (שם, ד'). מצטיירת לנו אם כן תמונה מאוד קשה על העיר נינוה, העוברת על עבירות של

⁷ הנבחר באמונות ובדעות, רס"ג, מאמר שלישי, עמ' קכ"ט.

חמס / בן אדם לחברו. לכן עונשה של נינוה צריך להיות כמו גורלם של אנשי דור המבול ואנשי סדום ועמורה. הרד"ק כותב שהחמס זהו דבר שהקב"ה לא מוותר גם לאומות העולם. בשאר הדברים הוא פחות מקפיד עליהם, בניגוד לעם ישראל שעליהם הקב"ה מקפיד בכל תחום⁸. יונה, אם כן, נמנע בתחילה לבצע את שליחות ה'. לבסוף כשיונה נמצא במצב שהוא חייב לבצע השליחות, אזי הוא הולך לנינוה ומזהיר אותה מפני הרעה העלולה לבוא עליהם בכל עוצמתה, כיאה למי שפוגע ביסודות של "צלם אלוקים".

ו. תשובת אנשי נינוה

"וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאַלְקִים". (יונה ג', ה')

אנשי נינוה שבים מן החמס. התשובה בעיר היא מהגדול שבעם - המלך, עד אחרון האנשים ואפילו בהמות העיר חוזרות בתשובה. כאשר אנו רוצים להזכיר את הקב"ה ואנו עושים זאת על ידי הביטוי אלוקים, אנו מתכוונים למידת הדין של הקב"ה. אנשי נינוה מתחילים להאמין באלוקים כי הם מפחדים ממידת הדין. המניע לחזרתם בתשובה הוא פחד מה'. הוכחה נוספת שתשובתם רק מפחד היא העובדה שגם הבהמות שותפות לתהליך, דבר שאינו מצוי בד"כ בסיפורי חזרה בתשובה.

כנראה, שיש כאן רקע מיוחד המבהיר את התהליך הקיצוני הזה והוא מצוי במדרש הכותב שמלך נינוה המסופר עליו הוא פרעה שהיה מלך מצרים בעבר:

" וַיֵּשְׁבוּ הַמִּים וַיִּכְסּוּ אֶת הַרְכָּב וְאֶת הַפָּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרָעָה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם' (שמות י"ד, כ"ח) - אלו הרגלים הבאים אחרי הפרשים. 'לא נשאָר בָּהֶם עַד אֶחָד' - על שפת הים כולם נכנסו בים וכיסוּם הַמִּים וַנִּנְעָרוּ. ר' נחמיה אומר חוץ מפרעה. ירד פרעה לים והפכו הקב"ה על פניו וכיסוהו הַמִּים ולא יצאת נשמתו עד ששלח הקב"ה דברו, ובא מלאך והעלהו מן הים והוליכו לנינוה, כדי לספר שמו בכל הארץ להראותו כח וגבורתו שיתכבד בו, והכי נמי אמור רבנן שמלך אח"כ בנינוה ת"ק שנה, ועליו הכתוב אומר: 'וַיִּגַע הַדְּבָר

⁸ עי' רד"ק, יונה א', ב'.

אֶל מֶלֶךְ נִינְוָה' (יונה ג', ו'), והוא החזיר את בני נינוה בתשובה".
(מדרש שכל-טוב, שמות י"ד, כ"ח)

בין אם החזרה בתשובה היתה מתוך פחד ובין אם לאו, מדובר כאן בסיפור חזרה בתשובה רציני מאוד וגדול בהיקפו. הכתוב בכוונה מציין שנינוה היתה "עיר גדולה לאלקים" (יונה ג', ג'). יחזקאל עוסק בענין התשובה, ויוצא נגד המשל של "אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה" (יחזקאל י"ח, ב'). יחזקאל מדבר על אדם שהיה צדיק ונולד לו בן רשע אשר לו נולד בן צדיק שתיקן את חטאות אביו. כיצד תהיה חלוקת העונש? הוא עונה: "הנפש החטאת היא תמות, בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן, צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה" (שם, כ'). כלומר, כל אחד נענש בהתאם לחטאיו שהוא "בישול" לעצמו. מיד לאחר מכן יחזקאל מחדש לנו חידוש גדול בנושא התשובה. אדם שרוב חייו היה רשע ולקראת סוף חייו עשה תשובה והפך לאדם טוב, כל רשעתו נמחקת והוא נידון רק מרגע חזרתו בתשובה, "חיה יחיה לא ימות" (שם, כ"א). לעומת זאת, אדם שכל חייו היה צדיק גדול ולקראת סוף חייו נהפך לרשע, הוא נידון על רשעתו ולא על צדקתו. מכיון שאנשי נינוה עושים תשובה, הקב"ה מוחל להם על כל עברם ומקבל את תשובתם. במסכת תענית⁹ מובא סדר שלם של תהליך חזרה בתשובה המזכיר את תשובת אנשי נינוה כתהליך נכון של חזרה בתשובה. אמנם רבי יוחנן בירושלמי¹⁰ סובר שזוהי לא חזרה בתשובה מושלמת, אבל עדיין יש בה סממן של תשובה לה'. כיון שראה הקב"ה את מעשיהם הטובים של אנשי נינוה קרע את גזר דינם¹¹. אנו למדים על שינוי הגזירה מהפסוק "נירָא האלקים את מעשיהם" ורק אז "וינחם האלקים על הרעה" (יונה ג', י'). בפרק זה אנו רואים את גודל רחמיו של הקב"ה, המקבל אנשים רעים מאוד במעשיהם, גם אם התשובה נובעת ממניע של פחד מהעונש.

⁹ ט"ו ע"ב.

¹⁰ תלמוד ירושלמי, תענית, פרק ב', הלכה א'.

¹¹ אוצר המדרשים, עמוד רי"ז ד"ה "ויהי דבר ה'".

ז. גישתו של יונה לתשובת נינוה

כפי שהוזכר בפרק ב', ישנן שתי סיבות אשר בגללם יונה לא רוצה בתשובתם של אנשי נינוה. האחת, יונה ידע שישראל עתידים לצאת לגלות אשור, שיעיר בירתה היא נינוה ולא רצה לסייע לכך. הבעיה המתעוררת היא שיונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב, הוא חשש לכבוד ישראל לפיכך ברח לחוצה לארץ¹² ולא חשש לכבוד האב הוא ה'. השניה היא שתשובת אנשי נינוה נובעת מתוך פחד מה' ולא מתוך אמונה אמיתית בה'. יונה אומר "כִּי יִדְעֵתִי כִּי אֶתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הַרְעָה" (יונה ד', ב'). בצורה בולטת מאוד יונה מדלג על אחת ממידות ה' - מידת האמת. לא סתם הוא משמיט מידה זאת. קשה לו כיצד ה' פועל עם אנשי נינוה במידת האמת שהיא מידת הדין ומקבל את תשובתם של האנשים הלא נכונים.

לאחר שיונה משמיט את מידת האמת בתפילתו, הקב"ה מעניק לו שיעור קצר במידת האמת - שיעור הקיקיון. "וַיִּמְן ה' אֱלֹקִים קִיקְיוֹן, וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיזוֹת צֶלַע רֵאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מִכַּעֲתוֹ, וַיִּשְׁמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקְיוֹן שֶׁמָּחָה גְדוּלָּה" (שם, ו'). חס מאוד ליונה, והקב"ה מצמיח לו באופן על טבעי עץ קיקיון שתפקידו בעולם הוא להעניק צל ליונה. לפתע נעלם העץ על-ידי תולעת שאוכלת אותו. יונה נשאר בלי שום דבר שיעניק לו צל, הוא מתעלף מעוצמת החוס והוא נמצא במצב כל כך גרוע עד שהוא אומר "טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי" (שם, ח'). שואל ה' את יונה "הֲהֵיטֵב חָכָה לָךְ עַל הַקִּיקְיוֹן?" (שם, ט') כלומר, האם טוב לך עם העץ שנתתי לך שיצל עליך? יונה עונה שטוב לו עם העץ. הקב"ה מוכיח ליונה שמצד מידת האמת בה הוא כל כך דוגל, לא מגיע לו עץ שיגן עליו. כרגע יונה נמצא במצבה של העיר נינוה, רק במידת הרחמים ולא במידת האמת שיכולה להצילו. ה' לא חס על יונה למרות החוס הקשה שעליו. "וַיֹּאמֶר ה' אֶתָּה חֲסֵת עַל הַקִּיקְיוֹן אֲשֶׁר לֹא עֲמַלְתָּ בוֹ וְלֹא גִדַּלְתּוֹ, שָׁבִן לְלֵקָה הִיָּה וּבִן לְלֵקָה אֲבָד. וַאֲנִי לֹא אַחֹס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוּלָּה, אֲשֶׁר יֵשְׁבָה הַרְבֵּה מִשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רְבוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׁמְאֵלוֹ וּבְהִמָּה רַבָּה" (שם, י-י"א).

חכמים למדו "שכל מי שיש בידו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש, או להחזירו בתשובה ואינו מחזירו סופו בא לידי צער גדול" (אוצר המדרשים, עמ'

¹² רד"ק, יונה א', א'.

רכ"ב). יונה היה צריך לנסות לפחות להחזיר בתשובה את אנשי נינוה אך ולא עשה זאת.

הספר מסתיים בסימן שאלה, ולכן לא ברור האם יונה קיבל את דברי ה' או לא. אפשר להבין שהוא מסתיים בסימן שאלה ולאחריו סימן קריאה. האבן עזרא¹³ מפרש את המושג "נִיְתְּעֶלְף" (שם, ח') - הסתיר פניו בבגדיו. לפי פרוש זה יונה התבייש במעשיו, כלומר הבין את טעותו בזה שלא הסכים שהעיר נינוה תחזור בתשובה ושלא שמע לשליחותו מאת ה'.

ח. קריאת ספר יונה ביום כיפור

מדוע ראו חז"ל לתקן לקרוא ביום הכיפורים דוקא את ספר יונה? לכאורה קיימים לנו סיפורי חזרה בתשובה בתנ"ך אמיתיים יותר, שנעשו מאהבה ולא מיראה!

חז"ל נתנו על כך מספר תשובות.

1. הקב"ה מקבל חזרה בתשובה של גויים ואפילו שתשובתם מיראת הפחד (לכאורה נחשוב שיקבל רק תשובה של יהודי המגלה את האלוקים). ספר יונה מלמדנו שגם חזרה בתשובה של **גויים** מתקבלת לפני ה'. כל אדם באשר הוא, הרוצה לחזור בתשובה, שום דבר לא עוצר בעדו. לכן ביום הכיפורים אנו פותחים את תפילתנו בה אנו מתירים להתפלל עם עברניים.
2. הקב"ה לא פועל רק **במידת הדין**, אלא גם במידת הרחמים. אדם שרוצה לחזור בתשובה, הקב"ה מוחל על עברו ודן אתו לפי מעשיו הטובים גם אם זה רגעי. את העולם לא ניתן להנהיג רק במידת הדין ולכן הקב"ה פועל במידת הרחמים.
3. בספר משולבים לנו **שלושה סיפורי חזרה בתשובה**. מלחי האוניה, אנשי נינוה ויונה עצמו (החוזר אל האלוקים אחרי שניסה לעוזבו). כל סיפור בפני עצמו הוא סיפור חזרה בתשובה מאוד גדול שניתן

¹³ אבן עזרא, בראשית ל"ח, י"ד.

ללמוד ממנו הרבה על התשובה. שלושה סיפורים כאלה בספר אחד
נותנים לספר עוצמה חזקה מאוד של חזרה בתשובה.

שלושת הסיבות הללו הביאו את חז"ל להחליט שספר יונה יקרא ביום
הכיפורים. לא נמצא באף מקום בתנ"ך בספר אחד מהלך כל כך מורכב של חזרה
בתשובה. ישנה טענה לא נכונה שעיקר הספר הוא חזרה בתשובה של אנשי נינוה
אך לא כך. כל סיפור של חזרה בתשובה ניתן ללמוד ממנו רבות. מכיון **שכל אדם**
באשר הוא זקוק לתהליך של תשובה, הרי "כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
טוֹב וְלֹא יִחָטָא" (קהלת ז', כ'), התקינו חז"ל קריאה של סיפורי חזרה בתשובה
המתאימים לכל אדם. יום הכיפורים הוא יום הדין ועל האדם לדעת שלא ניתן
לברוח מה'. צריך להתמודד עם הבעיות ולא לברוח מהם. לזה נועדה התשובה
לחזור אל המוטב ולא להידרדר למטה.

ט. סיכום

יש המבקרים את מעשי יונה, זאת משום שהוא מעל בתפקידו כבעל "משרה
ציבורית". בהתבוננו על יונה אנו למדים על נביא גדול וחשוב שהקב"ה בחר בו
למלא שליחות של החזרה בתשובה של עיר נוכרית. יונה מוסר עצמו למען עם
ישראל והאמת שלו. הוא מוסר נפשו למען ישראל, ולכן בהתחלה מנסה לברוח
מלפני ה' ואחר כך מתווכח איתו. צריך לזכור שמדובר בנביא הזוכה לראות
שנבואותיו מתקיימות בחייו. הוא מרגיש שהוא מתקשה לבצע שליחות הקב"ה.
הטעות של יונה היתה שהוא **התערב** ברצונו של הקב"ה. מותר להתערב בצורה
של "דיבור" ולא בצורה של "שבירת כלים". לדוגמא: אברהם אבינו ניהל דין
ודברים עם הקב"ה לפני שהוא רוצה להשמיד את סדום¹⁴. אבל אברהם עושה
זאת בצורה מכובדת ומבין בסוף שאין ברירה ושאין אף צדיק אחד בסדום. בכל
מקרה, אסור לנו להתערב בכח בתכניותיו של הקב"ה. זה הטעות הגדולה של
יונה ולכן נענש.

¹⁴ בראשית י"ח.

סיכום פרקי יונה

פרק	סיכום הפרקים
א'	יונה מצטייר במגמת ירידה מבחינה אמונית (אף שמוסר עצמו למען ישראל), בעוד הסובבים אותו במגמת עליה.
ב'	בשונה מפרק א' כאן נראית מגמת עליה של יונה באמונתו בקב"ה.
ג'	יונה מבצע את שליחותו של הקב"ה והעיר נינוה חוזרת בתשובה.
ד'	הקב"ה מלמד את יונה ע"י עץ הקיקיון שלפעמים צריך להשתמש במידת הרחמים ולא רק במידת הדין. גם שכוונתו טובה ואף למען עם ישראל אין להתערב בתוכניותיו של הקב"ה.

המיוחדות שבספר יונה היא שזהו ספר אמונה ומוסר. אדם המעמיק בו ולומד אותו היטב ביכולתו לצאת מחוזק באמונה בה' ובמוסר. הלומד מבין את יחסו של האדם לאלקים.